

ESZTERHÁZY KÁROLY EGRI PÜSPÖK LITURGIKUS KÖNYVE (1768)

Miskei Antal

1. Bevezetés

„Csodálatra méltó tetteinek emlékezetes dolgai közepette, amelyeket az Úr, a mi Megváltónk az emberiség üdvére az Ő végtelen bölcsessége folytán létrehozott, és a földön küzdő Egyházának – amelyet vérével szerzett – mint irántunk való szeretete és el nem múló öröksége megtartásának igen hathatós és készséges, illetve állandó jelét apostolainak szolgálatára és igehirdetésére jóakaratián rábízta, és méltónak tartotta elismerni; és nem utolsósorban az igen tiszteletre méltó szentségeket, úgy mint Krisztus vérének és érdemeinek teljes edényét, amelyeket, ha méltóképpen használunk, ha megfelelő módon és időben alkalmazunk, akkor nemcsak megtisztultan és a bűnöktől feloldozva születünk újjá Isten fiainak reménységére, hanem annyival növekszünk és erősödünk is az égi erényben, ahányszor annak részeseivé válunk.

Ezért van az, hogy a Katolikus Anyaszentegyház kezdettől fogva hívei lelki üdvéért és az erények gyarapodásáért buzgólkodik, és semmi sem kívánatosabb a számára, mint az, hogy a szentségeket minden időben pontosan és illő módon kiszolgáltassák azok, akik a lelkek gondviselését ünnepélyes és szent szertartásokkal szolgálják, s amelyeket a titkok méltósága és szentsége végett a Katolikus Egyház már régen létrehozott; és ugyanazok nagy áhítattal, hittel, reménnyel és szeretettel támogassák azokat, akik számára az üdvösség nagy becsben van, vagy pedig akik ezen [szertartások] nélkül nem tudnak sem megigazulni, sem az egyszer megszerzett [szentségekben] kitartóan megmaradni vagy növekedni.” Ezekkel a sorokkal kezdődik az a latin nyelvű szertartáskönyv, amelyet az Egri Főegyházmegyei Könyvtár *Rituale Agriense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum ac caeteris publicis functionibus* címmel őriz.¹

---

¹ A mű teljes címe: *Rituale Agriense, seu formula agendorum, in administratione Sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus. Jussu et auctoritate excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini, domini Caroli e comitibus Eszterhazy de Galantha, perpetui in Frakno arcium et dominiorum Pápa, Ugod et Devecser haereditarii domini, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Agriensis, incl. comitatum Hevess et Exterioris Szólnok articulariter unitorum supremi, et perpetui comitis, utriusque ss. caes. et apost. regiae majest. status consil. actual. intimi, etc. etc. Agriae, typis scholae episcopalis. Anno M.DCC.LXVIII.* Magyarul: „A szentségek kiszolgáltatásához és az egyház többi közfeladatának elvégzéséhez használatos Egri Rituálé, azaz szertartáskönyv. A kegyelmes, méltóságos és főtisztelendő úrnak, galánthai Eszterházy

E páratlanul értékes munka tartalmát tekintve öt fejezetre oszlik:

1. rész: szentségek (kereszttség, bérálás, bűnbánat, oltáriszentség, betegek szentsége, házasság), kivéve az egyházi rend;
2. rész: beteglátogatás, elhalálozás előtti áldások, temetés;
3. rész: rendes és rendkívüli áldások;
4. rész: körmenetek, litániák;
5. rész: ördögűzés.

Az egri egyházmegye papjai számára készült rituális könyv 1768-ban a Vármegyeházán működő püspöki nyomdából került ki. A szedési munkálatokat Purhardt György nyomdász végezte, a nyomtatáshoz szükséges papír beszerzése a Pozsony megyei pilavöröskői papírmalomból történt. Az áru Pozsonyból Pest érintésével a püspökség szekerein érkezett meg Egerbe. A nyomda 1761 óta meglehetősen komoly felszereléssel dolgozott: három nyomtatópréssel és számos betűkészlettel, amelynek egy részét 1768 májusában felújították, így korszerűsítve az amúgy is tekintélyes berendezést.²

Az Egri Rituálé további különlegessége, hogy benne két alkalommal latin–magyar–német–, „szláv” nyelvű bejegyzés is előfordul egyidejűleg.³ A jelen írás ennek a négy nyelvűségnek az okát igyekszik feltárni. Arra a kérdésre keresi a választ, milyen összefüggés mutatható ki a könyv kiadása és Eszterházy Károly egri püspök egyházpolitikája között.

2. Liturgikus könyvek a középkori Magyarországon

A hittérítés jellegéből adódóan a keresztény magyar liturgiában eleinte délnémet, Rajna-menti, észak-itáliai és bizánci hatások érvényesültek. Az államalapítást követő évtizedekben a hazai istentiszteleti élet főleg Franciaországból és Lotharingiából kapott ösztönzést. Ennek ékes bizonyítéka az egyik legrégebb magyar liturgikus kódex, az ún. *Szelepcsényi-evangelistarium*, amely a liége-i egyházmegye részére készült, illetve az 1075–1083 között összeállított *Esztergomi Benedictionale*, amely olyan templomszentelési szöveget őrzött meg, amelynek gyökerei az egykori frank birodalom területére nyúlnak vissza. A víz-

---

Károly grófnak, Fraknó várának örökös urának, Pápa, Ugod és Devecser uradalmak örökletes urának, Isten és az Apostoli Szék kegyelméből egri püspöknek, tekintetes Heves és Külső-Szolnok vármegyék törvénycikkekkal szabályozott unitusai (görög katolikusai) örökös főispánjának, a szentséges császári és apostoli királyi felség valóságos belső titkos tanácsosának stb. stb. parancsára és végzéséből. [Szedetett] Egerben, a püspöki iskola betűivel, az 1768. esztendőben.” (A továbbiakban: Rit. Agr., 1768.). A rövidített latin nyelvű cím az Eszterházy Károly emlékkönyv (Eger, 1999.) 401. oldalán található.

² *Iványi Sándor*: Az egri püspöki nyomda a 18. században (Vázlat). In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Szerk.: *Antalóczi Lajos*. Eger, 1993. 255–256. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 6.)

³ Keresztelés: Rit. Agr., 1768. 14–16. és 20–23. Házasság: Rit. Agr., 1768. 86–87, 89–91. és 94–96.

szentelés rítusában salzburgi mintákat követő Hartvik-féle *Agenda Pontificalis* a háromkirályok betlehemi hódolatát és a szent asszonyok Krisztus sírjánál tett látogatását elevenítette fel. A székesfehérvári bazilika káptalani iskolájában másolt kottás antifónás könyvben, a *Codex Albensis*ben (12. század eleje) már tetten érhetők a szilárd rendben öröklődő hazai sajátosságok, ám azok véglegessé válása még jó ideig váratott magára. A Pray-kódex *Nagy-Sacramentariuma* nyelvtörténeti érdekességgel is szolgál: a *Halotti Beszéd és Könyörgéssel*, amely mint népnyelvű prédikáció került a szövegbe.⁴

A 13–15. században a nyugati eredetű liturgia végleg megszilárdult a Kárpát-medencében, s a szertartások nélkülözhetetlen kellékének számító kéziratok és nyomtatott szerkönyvek úgyszólván minden egyházi intézményben a klerikusok rendelkezésére álltak. Ezek közül a legfontosabbak – csupán felsorolászerűen – a következők (zárójelben a tartalmuk):

I. A szentmisén használatosak: *Sacramentarium* (a pap állandó és változó imái), *Lectionarium* (olvasmányok, szentleckék), *Evangeliarium* (evangéliumok), *Antiphonarius Missae* vagy *Graduale* (időszakos és állandó énekek), *Missale* (teljes misekönyv), *Missale Notatum* (hangjelzésekkel ellátott misekönyv)

II. A zsolozsma végzésekor használatosak: *Psalterium* (zsoltárok), *Hymnarium* (himnuszok), *Antiphonale* (antifónák, reszponzóriumok), *Capitulare* (a szertartásvezető imái), *Lectionarium Officii* (olvasmányok), *Breviarium* (teljes zsolozsma), *Breviarium Notatum* (kottás breviárium).

III. Egyebek: *Rituale* (a pap és a diakónus által végzett szentségek, szentelmények, körmenetek), *Pontificale* (püspök-, pap-, templom- és harangszentelés) stb.⁵

Abban, hogy a keresztény liturgia a középkorban országonként egyedi jellegzetességeket hordozott, legfőképpen a központi szabályozás hiánya játszott közre. A helyzet azonban a 16. század második felétől gyökeresen megváltozott. A tridentinai zsinat (1545–1563) befejezése után ugyanis a pápák – a rituálék kivételével – az összes liturgikus könyvet kijavították, és azokat az egész nyugati egyházban kötelezővé tették.⁶

⁴ *Radó Polikárp*: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Bp., 1973. 230–231. (Commissio Academiae Scientiarum Hungaricae Pro Historia Libri); *Török József*: A középkori magyarországi liturgia története. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Bp., 1985. 49–66. *Török József*: A katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig). Bp., 2000. 12–117. (A magyar műveltség 1100 éve)

⁵ Liturgikus lexikon. Szerk.: *Kühár Flóris* és *Radó Polikárp*. Komárom, 1933. 12, 30, 90, 106–107, 232–233, 241, 337, 354. és 359. *Várnagy Antal*: Liturgika. Szertartástan. Az egyház nyilvános istentisztelete. Abaliget, 1995. 352–361. és 503–505.

⁶ A középkori és újkori egyetemes liturgiátörténet áttekintéséhez alapmű: *Radó Polikárp*: A megújuló istentisztelet. Múlt – jelen – jövő. Bp., 1973. 53–103.

A reform természetesen hazánkat sem hagyta érintetlenül. A legelső nyomtatott magyarországi rituálé, amely 1496-ban „Az áldott esztergomi egyház kórusa szerint végzett szolgálat vagy keresztelés” (*Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*) címmel Nürnbergben látott napvilágot, még éppúgy a korábbi gyakorlatot követte, mint Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) 1560. évi szerkönyve (*Ordo et ritus sancte Metropolitane ecclesie Strigoniensis*), amely a rohamosan terjedő protestáns irányzatokkal szembeni védekezést szolgálta. Telegdi Miklós pécsi püspök (1579–1586) és érseki helynök viszont 1583-ban Nagyszombatban már egy olyan, ráadásul magyar nyelvű intelmekkel és szentbeszéddel teletűzdelt szertartáskönyvet (*Agendarius, Liber continens ritus et caeremonias, quibus ... in dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur. Quibus additae sunt lingua vernacula piae et catholicae aliquae exhortationes ad eos, qui utuntur sacramentis et qui eorum administrationi intersunt*) adott ki, amely messzemenően figyelembe vette a tridenti zsinat végzéseit.⁷

A következő újítás Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) nevéhez fűződik, aki 1625. július 26-án kelt körrendeletével bocsátotta ki papjai számára az ún. Esztergomi Rituálét (*Rituale Strigoniense*). A latin nyelvű munka V. Pál pápa (1605–1621) 1614-ben megjelent *Rituale Romanum*ához alkalmazkodott, igaz, olyan formán, hogy a régi magyar szokásokat is fenntartotta.⁸ Minthogy a Pázmány-féle szertartáskönyv hatálya kiterjedt az eгри püspökség területére is, joggal vetődhet fel a kérdés: miért került sor 1768-ban a *Rituale Agriense* kiadásra.

A mű bevezetőjében Eszterházy Károly mindössze két okot jelölt meg. Először, hogy az eгри egyházmegye plébánosainak álljon rendelkezésére egy olyan kézikönyv, amely a szentmisén kívüli papi teendők ellátásához nyújt hasznos útmutatást. Másodsor, hogy a lelkipásztorok kötelességteljesítésük közben semmiben se szenvedjenek hiányt, s előnyben részesüljenek azokkal szemben, akik a nem hivatalos, vagyis a római katolikus egyház által jóvá nem hagyott rítusokat végzik. Okfejtésében Eszterházy azt is kiemelte, hogy elődeihez hasonlóan a szertartáskönyvet hozzáigazította az 1614. évi Római Rituáléhoz, s azt a püspökség új betűivel kinyomtatta „mindazok számára, akik a lelkek gondozásával foglalkoznak”.⁹ Tekintettel arra, hogy 1761-ben az eгри egyházmegye terü-

⁷ Rajner Lajos: A Rituale-kérdés Magyarországon. Bp., 1901. 45–65. Oláh Miklós Bécsben kiadott szertartáskönyvének címe magyarul: „A szent esztergomi metropolita egyház szertartásrendje és rítusai”. Telegdi Miklós nagyszombati művének magyar fordítása: „Szerkönyv, amely azokat a rítusokat és szertartásokat tartalmazza, amelyeket az esztergomi egyháztartományban és egyházmegyében használnak. Ezekhez nemzeti nyelven [függetlenül] hozzáadattak kegyes, katolikus és más buzdító beszédek azok számára, akik a szentségeket használják, és akik ezek kiszolgáltatásában közreműködnek”.

⁸ Mihályfi Ákos: A nyilvános istentisztelet. Bp., 1933. 38–44.

⁹ Rit. Agr., 1768. Praefatio, III–IV.

letén 268 pap végzett lelkipásztori munkát, a kiadott példányszám körülbelül 270–300 darab lehetett.¹⁰

Első olvasatra úgy tűnhet, hogy az érvek nagy általánosságban való megfogalmazásával álluk szemben. Valójában éppen az ellenkezőjéről van szó. Ha alaposabban utána járunk a dolgoknak, hamar rájövünk, hogy a főpásztori érvelés az ügy lényegére tapintott rá.

3. A ruszinok uniós mozgalma

A 18. századi Magyarországon egyháztörténeti szempontból a legnagyobb horderejű változást az ortodox népesség egy részének Rómával való újra egyesülése idézte elő. A szakirodalomban vallási unióként emlegetett esemény a görög katolikus (*unitus*) felekezet megszületését eredményezte, amelynek létszáma a század végére elérte a 600 000 főt.

Az uniót elfogadó pravoszlávok négy alapvető kérdésben adták fel korábbi álláspontjukat: elismerték a római pápa egyházfői hatalmát, tudomásul vették a tisztítóútz meglétét, elfogadták, hogy a harmadik isteni személy, a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik, illetve azt, hogy a legszentebb Oltáriszentséget ostyával és kovászos kenyérral is lehet ünnepelni. Mindezekért az engedményekért cserében megőrizhették szertartásaikat, és papjaiknak, akik elvben egyenrangúak lettek a római katolikus papsággal, engedélyezték a nőülést és a családalapítást.

A Magyar Királyság területén az uniós mozgalom először a ruszin nép körében indult meg: Ungváron 1646. április 24-én 63 ruszin pap egyesült Rómával, s példájukat a következő években számos egyházi személy követte. A folyamat jelentőségét mutatja, hogy a ruszin hívek 1689-ben De Camelis János személyében püspököt is kaptak.

Csakhogy ez az állapot újabb problémák forrásává vált. Az új főpásztort ugyanis VIII. Sándor pápa (1689–1691) apostoli vikáriusnak, míg I. Lipót császár és magyar király (1657–1705) munkácsi püspöknek nevezte ki. Ráadásul az uralkodó kikötötte, hogy De Camelis és utódai a mindenkori egri püspöknek feltétlen engedelmességgel tartozzanak.

A komolyabb összetűzés azért maradt el az érintett főpapok között, mert a görög származású püspök minden erejét a pravoszláv papoknak a katolikus egyházba való visszatérésére fordította. Missziós munkáját a király és az esztergomi érsek egyaránt nagyra értékelte. I. Lipót 1692. augusztus 23-án kiadott oklevelével a ruszin papokat gyermekeikkel együtt kiemelte a jobbágysorból, s a latin rítusú papokkal egyenlő politikai jogokban részesítette. Mivel a rutén lakosság körében a liturgia nyelve az egyházi szláv volt, Kollonich Lipót eszter-

¹⁰ Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984. 430. (Az Egri Főegyházmege sematizmusa 1.)

gomi érsek (1695–1707) a nagyszombati egyetemi nyomdát cirill betűkkel szereltette fel, s itt nyomtatta ki a munkácsi püspök számára nélkülözhetetlen liturgikus könyveket.

Bármilyen sikeresnek is bizonyultak a kezdeti lépések, a két főpásztor egymáshoz való viszonyát nem sikerült megnyugtató módon tisztázni. Továbbra sem lehetett tudni, hogy a munkácsi görög katolikus püspök gyakorolhat-e teljes körű joghatóságot a rá bízott plébániák felett, illetve szedhet-e tizedet az egeri egyházmegye területén élő unitus hívektől. A vita tehát nem egyszerűen jogi problémákat vetett fel, hanem nagyon is gyakorlati kérdéseket feszegetett.¹¹

Mint köztudott, gróf Eszterházy Károly 1762-től 1799-iben bekövetkezett haláláig állt az egeri püspökség élén. Egyházmegyéje Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár és Szabolcs vármegyékre, a Jászságra, a Nagykunságra és a hajdúvárosok egy részére terjedt ki. Ezen a hatalmas területen püspökként, Heves megye örökös főispánjaként, valamint Eger városa és a püspöki birtokok földesuraként tudta érvényesíteni akaratát. Valamennyi feladata közül a rá bízott püspökség kormányzása állt legközelebb a szívéhez.¹²

Ám alighogy átvette az egeri egyházmegye vezetését, Eszterházy azonnal összetűzésbe került a görög rítusú rutén lakosság egyházi előljárójával, Olsavszky Mánuállal, akiknek határozott kívánsága volt egy önálló püspökség felállítása. A rutének, akik Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Máramaros megyékben éltek nagyobb számban, hathatós támogatóra leltek Mária Terézia (1740–1780) személyében. A királynő 1766. április 30-án levelet intézett XIII. Kelemen pápához (1758–1769), amelyben kinyilvánította, hogy a munkácsi címzetes püspökséget tényleges püspökséggé szándékozik alakítani, s az újdonsült püspöknek teljes körű főpapi joghatóságot fog biztosítani. Az uralkodó kezdeményezését a Kúriában két konzisztoriális ügyvéd képviselte: Stephanus de Angelis és Aloysius Conquelinus. Az Apostoli Szentszék, hogy kellőképpen tájékozódjon az ügyben,

¹¹ *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 271–272. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.); *Pirigyi István*: A magyarországi görögkatolikusok története. I. Bp., 1990. 142–144. (A továbbiakban: *Pirigyi*, I. 1990.); *Katus László*: Vallások, egyházak (1699–1790). In: Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790. Főszerk.: *Szentpéteri József*. Szerk.: *Stemler Gyula*. Bp., 2000. 323.

¹² *Kádár László*: Eszterházy Károly racionalizmusa. In: *Vigilia*, 1999. 64. évf. 6. sz. 443–444. A főszövegben azért tüntettem fel az 1762. évet a hivatalba lépés esztendejének, mert Mária Terézia királynő ugyan 1761. október 10-én nevezte ki Eszterházy Károlyt egeri püspökké, a főpásztor azonban csak 1762. június 29-én kezdte meg egeri működését. Eszterházy életének korszerű monografikus feldolgozása még nem készült el, jóllehet olyan kiváló szakember is értekezett róla, mint Pfeiffer János. (*Pfeiffer János*: Emlékezés gróf Eszterházy Károly püspökről [1725–1799]. Veszprém, 1940.). Legújabbán Bitskey István foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat: *Bitskey István*: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: *Eszterházy Károly emlékkönyv*. Szerk.: *Kovács Béla*. Eger, 1999. 7–22.

kikérte Eszterházy véleményét is, aki anyagi megfontolásból természetesen ellenzte a királynő előterjesztését. A Tridentinum szellemében nevelkedett, s munkáját valóban hivatásának tekintő főpap úgy ítélte meg, hogy az szolgálja leginkább a katolikus egyház érdekét, ha a különböző felekezetű hívek lelki életét csupán egyetlen püspök irányítja.

XIII. Kelemen pápa hosszas gondolkodás után végül elfogadta Eszterházy érveit, s az egyházmegye felállításához nem járult hozzá. Mária Terézia, miután tudomásul vette a Szentatya döntését, 1768. augusztus 24-én rendeletben mondta ki, hogy a görög katolikus püspök a területileg illetékes egri megyéspüspök rendes joghatósága alá tartozik, s egyúttal felszólította Bradács János munkácsi apostoli helynököt, hogy a felmerülő vitás kérdéseket személyesen intézze el Eszterházy püspökkel. Ugyanakkor Kaunitz kancellár révén tudatta Rómával, hogy eredeti tervét nem adta fel, hanem csak felfüggesztette.¹³

Nagyon valószínű, hogy ebbe a folyamatba illik bele az Egri Rituálé kiadása is, amelynek bevezetője 1766. november 14-én íródott, maga a szerkönyv pedig 1768 nyarán–őszén, a nyomda új betűkészletének beszerzése után jelent meg. A magyar, német és „szláv” nyelvű mondatok a keresztelezés és a házasságkötés szertartásának ismertetésekor fordulnak elő. Akkor, amikor a keresztszülők hitvallást tesznek, illetve, amikor az oltár előtt álló párok kinyilvánítják házasságkötési szándékukat. Röviden: amikor a jelenlévők közvetlenül, élőszóban kapcsolódnak be a szentségek kiszolgáltatásába.¹⁴

4. Végkövetkeztetés

Röviden összegezve az eddig elmondottakat, úgy tűnik, hogy Eszterházy Károly püspököt nem annyira liturgikus, mint inkább egyházpolitikai okok készítették az Egri Rituálé kinyomtatására. A rendkívül széles látókörű főpap feltehetően arra igyekezett rámutatni, hogy az egyházmegye papságának rendelkezésére áll egy olyan mintaszerű szertartáskönyv, amely képes kielégíteni a magyar, a német és a „szláv” nyelven beszélő közösségek lelki szükségleteit. A német sza-

¹³ Zsatkovics Kálmán: Az egri befolyás és az ez ellen vívott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. III. közlemény. In: Századok, 1884. XVIII. évf. X. füzet. 839–877. Bosák Nándor: Eszterházy Károly püspök és a görög katolikusok. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1999. 165–188.

¹⁴ A történeti hűség kedvéért meg kell említeni, hogy a bűnbánat szentségének tárgyalásakor is előfordulnak magyar nyelvű betoldások a szövegben: „Isten tégedet úgy segéllyen, Bóldog Aszszony, és mind a’ több Szentek, hogy ennek utána, a’ te Egyházi Birád előtt törvényben állasz; az Anyaszentegyháznak engedelmes lész; és a’ mit törvény szerént teneked a’ Biró parantsol, azt meg miveled: Isten tégedet úgy segéllyen.” Egy sorral lejjebb a feloldozás szövege némi módosítással így hangzik: „Isten tégedet úgy segéllyen, Bóldog Aszszony, és mind a’ több Szentek, hogy ennek utána, engedelmes lész az Anyaszentegyháznak, és a’ te Lelki pásztornak, és Istennek segítségével, meg oltalmazod magadat efféle vétéktül, mellyért ez úttal átokba estél volt: Isten tégedet úgy segéllyen.” In: Rit. Agr., 1768. 64.

vakkal tarkított „szláv” nyelvet azok az ortodox és görög katolikus rutének beszélték, akik a Sároستól Máramarosig húzódó „Ruténia” területén, közvetlenül a szepességi szászok szomszédságában laktak. Eszterházy erőfeszítései csak részben bizonyultak eredményesnek, mivel 1771. szeptember 19-én bekövetkezett az, ami ellen évekig küzdött: XIV. Kelemen pápa (1769–1774) „*Eximia regalium*” kezdetű bullájával felállította a munkácsi görög katolikus püspökséget, s az élére kinevezett Bradács Jánost 1771. szeptember 26-án megerősítette hivatalában.¹⁵

---

¹⁵ *Hodinka Antal*: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp., 1909. 607–621. *Pirigyi*, I. 1990. 157–165. p.; *Pirigyi István*: A görögkatolikus magyarság története. Bp., 1991. 29. *Katus László*: Egyházi–politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700–1848). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: *Zombori István*. Bp., 1996. 178.